

УДК 340.1

О. І. Дергунова
здобувач Економіко-правового факультету
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

СУТНІСТЬ ТА ЗМІСТ ПОНЯТТЯ ПСИХОЛОГІЧНОГО ТИПУ ПРАВОРОЗУМІННЯ

Постановка проблеми. Психологічний стан і процеси кожної особистості являють собою відображення соціального і свідомості, індивідуальний еквівалент суспільних відносин. Усі вони унікальні в силу неповторності виникнення, формування (становлення) та розвитку кожної людини. Специфічність індивідів узагальнюється під час соціальної взаємодії, зокрема у вигляді творення та реалізації права на практиці. Обидва процеси переходу індивідуального у загальне і навпаки опозиції, що komponуються потребами та інтересами, зваженими за параметрами загальнолюдських цінностей антропного і соціального поступу. Отримана композиція збалансованих значених параметрів психологічно детермінована, у т. ч. на рівні правових уявлень, емоцій, переживань, змістовно ідентифікованих дослідниками та практиками. Відповідно зміст права природного і позитивного визначається за рахунок об'єктивізації суб'єктивного, а, точніше, емоцій/почуттів, мислення і волі суб'єктів права. Знання і методологічний інструментарій психології у цьому зв'язку незамінний для юристів, які пізнають право на всіх його етапах усвідомленого й неусвідомленого буття. Як влучно підсумував відомий вчений, що неможливо мудро зробити життєвий вибір, якщо не прислухатися до себе, до власної самості, в кожну мить життя [1, с. 47] як індивідуального, так й соціального правового. Практична актуальність порушеної у темі цієї роботи проблематики знайшла адекватну увагу серед правників, психологів та інших вчених.

Мета статті – розкрити сутність та зміст поняття психологічного типу праворозуміння.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питанням психологічного типу праворозуміння присвятили свої наукові роботи як вітчизняні – С. І. Алаїс, С. Д. Гусарев, В. С. Ковальський, М. І. Козюбра, А. М. Колодій, Л. О. Корчевна, М. В. Костицький, С. І. Максимов, П. М. Рабинович, Ю. М. Оборотов, М. В. Савчин, О. В. Скрипнюк, С. С. Сливка, В. Я. Тацій, О. Д. Тихомиров та ін, так й зарубіжні – С. С. Алексеев, И. В. Бухарова, В. Н. Жуков, В. Д. Зорькін, М. В. Измайлова, В. І. Павлов, Е. В. Тимошина, В. С. Юрчук та інші вчені. Окремі напрями праворозуміння, його психологічного типу та суміжні питання розкрито також у працях інших науковців, а саме: О. В. Авраменко дослідив психологічні аспекти стану сильного душевного хвилювання; Ю. М. Ан-

тонян, С. В. Бородин – психічні аномалії злочинності; М. В. Костицький – психологічні фактори впливу на особу злочинця; С. В. Легкоступ – психологічні детермінанти особистої відповідальності у формуванні службової поведінки посадових осіб місцевого самоврядування; О. Л. Мартенко – психологічний аналіз окремих кримінально-правових понять; В. А. Ойгензихт – дії як мотивовані, цілеспрямовані акти поведінки, об'єктивного вираження волі; О. В. Прижбило – кримінологічні проблеми вивчення та запобігання імпульсивній злочинності; Т. І. Тарахонич – праворозуміння як теоретичне підґрунтя дослідження правового регулювання; І. О. Шинкаренко – психологічний компонент політичної соціалізації суспільства; та ін. Водночас системна і ґрунтовна робота з проблем психологічного типу праворозуміння в умовах розвитку сучасних суспільств у вітчизняній та зарубіжній теоретико-правовій доктрині виконана не повністю. Вказані обставини й зумовили обрання зазначеної теми.

Основний зміст роботи. Усі трансформаційні процеси, які відбуваються у світі, у кожній країні, зокрема, в нашій державі стосуються безпосередньо проблем соціальної демократії з визначенням пріоритету людської гідності, яка конкретизується в правах на свободу і рівність. Це зумовлює можливість і необхідність реалізації усіх інших прав і свобод людини та громадянина, посилює відповідальність всього суспільства та кожної людини за прогресивний розвиток суспільства і особистості. Безсумнівно, важливою проблемою сьогодення, виміром якості нашого життя, успішного проведення багатьох, а можливо, переважної більшості реформ, є проблема психології сприйняття права як теоретична конструкція та практичний вимір дієвості права [2, с. 52]. У юриспруденції відчуття, сприйняття, осмислення охоплені спеціальною категорією «праворозуміння», яка створена у загальнотеоретичній юридичній науці з метою формування й дослідження права і дозволяє охопити усі існуючі та можливі у майбутньому роз'яснення стосовно того, що становить собою право. Праворозуміння є відображенням у людській свідомості за посередництвом поняття «право» того явища, яке є істотним для існування й розвитку суб'єкта. Дане роз'яснення (інтерпретація) того, які з зазначених явищ відображаються за допомогою поняття, позначеного словом «право» (або іншим лексичним еквівалентом)

[3, с. 16-17]. До таких явищ належать можливість (свободи), інтереси (потреби), дії, а також їх психічні відображення (правила поведінки, ідеї, почуття тощо) [4, с. 138]. Праворозуміння як теоретико-правова категорія містить у собі як інтелектуальну пізнавальну діяльність, так і систему інтерпретованих правових явищ, отриманих у результаті пізнавально-правової діяльності. Доктринальні уявлення про право не тільки мають важливе значення для розвитку юридичної науки, виконуючи методологічну функцію теорії права, але й, в остаточному підсумку, визначають загальний ідеологічний характер спрямованості правового та суспільно-політичного розвитку країни [5, с. 174].

Розвитком даного процесу праворозуміння стає усвідомлення необхідності права та його прояв у відповідній поведінці – дотриманні, виконанні, використанні, застосуванні правових норм. Тому загальне завдання усвідомлення права виявляється безпосередньо пов'язаним з переходом його відображення із свідомості у правосвідомість, адже для того, щоб надати праву практичного втілення, предметної оцінки та забезпечити дієве регулювання суспільних відносин, йому необхідна правосвідомість [6, с. 168]. Згідно з таким підходом до визначення сутності правосвідомості, дана категорія відбиває процес та результат цілеспрямованої розумової діяльності людини і містить в собі пізнання права, його оцінку і ставлення до нього як до цілісного соціального явища [7, с. 169]. І результатом такої діяльності очікувано, як справедливо відзначив В. М. Косович, що є досягнення найбільш повної відповідності між правилами поведінки, що встановлюються у правових нормах, та об'єктивними суб'єктивними факторами суспільного життя [8, с. 53]. При цьому вияв психологічного відбувається через єдино існуючий екзистенційний центр людини (громадянина) – мети і сенсу права, його активного суб'єкта, а не пасивного об'єкту поза свідомістю і волею якого створюється і застосовується система права. Адже саме завдяки діяльності людей, зароджуються елементи типізованості, нормативності суспільних відносин, які згодом в узагальненій формі втілюються у сформульованих відповідними нормотворчими органами (які також складаються з людей – державних службовців) нормах; саме через долучення людини до цінностей (яке відбувається у процесі її соціалізації, у тому числі через правову діяльність) сукупність правових норм набуває структурної єдності, обов'язковості яких забезпечується передусім вірою людей в обов'язковість формально-визначеного у законодавстві права [9, с. 142-143, 127]. Вченими відзначено, що людина потенційно здатна максимізувати власну корисність за рахунок використання оточуючих її соціокультурних, зокрема правових, інститу-

тів, забезпечуючи одночасно й розвиток самих інститутів. Як розповсюджений спосіб юридичного мислення про те, що стосується окремих відносин між суспільством і особистістю, функцій, які вони виконують, правова система суспільства з психологічної сторони може бути охарактеризована в загальних рисах як переважаюча духовна позиція або розповсюджене уявлення про спосіб життя в суспільстві. Правові інститути формуються у результаті примусового відбору, впливу на звичні погляди людей, зміцнення або зміни їхніх духовних позицій, успадкованих від минулого. При цьому звичний спосіб правового мислення людей має тенденцію продовжувати своє існування невизначено довго.... Це фактор соціальної інерції, психологічної інерції, консервативності права. Перебудова способу мислення відбувається завжди із запізненням, за допомогою усіх інших не правових соціальних інститутів і тільки тоді, коли до цього примушує ситуація, яка робить прийняті погляди на право непридатними [10, с. 201-203].

Для юриспруденції як науки про право і державу вихідне та істотне значення має покладений в її основу той чи інший тип праворозуміння (і поняття) права. Тип праворозуміння – це заснований на особливостях методології права пізнання, філософсько-юридичний підхід обґрунтування поняття права, закономірностей його походження, сутності, форм (джерел) виразу, взаємовідносин із державою [11, с. 21]. Саме тип праворозуміння окреслює парадигму, принцип і еталон (смыслову модель) юридичного пізнання права і держави, визначає власне науково-правовий зміст, предмет і метод відповідної концепції юриспруденції [12, с. 5]. Тип праворозуміння являє собою сукупність основних засад, що визначають певний підхід до розуміння змісту та сутності права. Залежно від особливостей використання надбань інших галузей знань у підходах до праворозуміння, виділяють такі його типи, як феноменологічний, герменевтичний, антропологічний, психологічний, синергетичний тощо [13, с. 14].

Кожна людина у силу своєї унікальності відчуває, сприймає та розуміє навколишню дійсність неповторно та унікально в силу власної онтологічної специфіки. Право у цих відношеннях не виключення. Виявляючи таким чином свою антропність, право в суб'єктивному та об'єктивному вигляді невіддільно від психології людини. Через психічні явища (мислення, почуття, волю) та, що головне, їхнє вираження у поведінці людини, ми отримуємо право у дії. Реалії права також інтерпретуються по-різному: щонайменш у площині позитивного і природного права, які, наприклад, у роботах відомого ідеолога психологічної теорії права Л. І. Петражицького, номіновані поняттями правових емоцій «імперативно-атрибутивного характеру» та «інтуїтивного» відповідно. Отже,

досліджуваний нами тип праворозуміння має осередком не стільки інтелект, скільки емоції та почуття, які впливають на раціональність кожного суб'єкта права у реальному житті, перетворюючи об'єктивовані правові символи на їхні індивідуальні психологічні проекції. Соціальність природи людини та її історична цивілізаційна плинність передбачає, що подібна суб'єктивізація права як соціального регулятора і як індивідуальних можливостей також типологізується за критеріями змістовного характеру (якісною стороною).

Процес пізнання права, як і саме право, детермінується психологією людини, специфікою сприйняття нею правових ідей та особливостями конкретних механізмів їх реалізації. І якщо право не враховуватиме цього моменту, воно неодмінно почне втрачати власну специфіку. За своєю сутністю право повинно пізнаватися індивідом шляхом інтуїтивного (чуттєвого, інтелектуального, містичного) переживання. Адже тільки інтуїтивно пізнана істина охоплюється індивідом якнайглибше [14, с. 115]. Подібне пізнання істини різке, просте й потаємне, воно, захопивши одного разу людину, глибоко вкорінюється в підвалинах її душі і вже не залишає її, втручається, немов щось природно зрозуміле, в усі її роздуми, не дозволяє витиснути себе зі свідомості і постійно провокує на суперечку з дійсністю [15, с. 113]. Істина стає передусім концептуалізацією певного смислу. Смислу, який у конкретному, безпосередньому людському існуванні породжується не тільки логічно, внаслідок відповідних розмірковувань, а й, насамперед, відчувається, тобто виникає екзистенціально, психоемоційно та духовно. Це згодом, перетворюючись на предмет осмислення й усвідомлення, набуваючи форми смислового контексту, сенс може передаватися й мисленнєво, й теоретично: якщо і не завжди позаіндивідуально, то абсолютно позаекзистенціально. Але джерело його виникнення, його первинне буття нерозривно пов'язані з психогенетичною, психоемоційною основою і підґрунтям усього того, що усвідомлюється й перетворюється на предмет мисленнєвого акту [16, с. 27].

Зміст психології людини історично мінливий і детермінований її індивідуальним досвідом, що виступає джерелом пізнання й реалізації права через її психологічні властивості, емоційні спонукання, настрої та інші ірраціональні чинники. Посилання на норму робиться вже після того, як рішення фактично склалося у свідомості, будучи спрямованим на досягнення конкретної мети. Це передбачає активну переробку у свідомості суб'єкта об'єктивної реальності, визначення способу і характеру дій. У такому процесі мета з права переходить у мету суб'єкта, перетворюючи особистість у своєрідного творця своїх правових дій. Як правило, у ході пізнання відбувається відбір

пізнавального потоку фактів з позиції практичного інтересу [14, с. 33, 70]. Праворозуміння набуває психологічних відтінків змісту тоді, коли мова йде про інструмент, спосіб об'єктивізації юридичного та його дії. Ними залишаються свідомість і психіка, де перша стала вищим рівнем розвитку останньої. Свідомість являє собою картину світу, яку бачить людина, будучи у діях і станах її частиною. В нашому випадку це правова частина цієї картини – сфера регулярно повторюваних, стійких, суттєвих, необхідних та обов'язкових соціальних взаємозв'язків. Осмислені правила таких відносин складають зміст правової свідомості, сутність якої вчені визначають як специфічну форму суспільної свідомості, систему відображення правової дійсності у поглядах, теоріях, концепціях, почуттях, уявленнях людей про право, його місце та роль щодо забезпечення свободи особи та інших загальнолюдських цінностей; систему понять, поглядів, уявлень і почуттів чинного або бажаного юридичного права, а також діяльності, пов'язаної з цим правом.

Розгортання онтології правосвідомості суб'єктів права через опис сутностей, понять які їх ідентифікують через сукупність (систему) обов'язкових ознак, принципи дії і класифікаційні розподіли, а також низка інших когнітивних засобів виключає поширення небезпечних для суспільства ілюзій відносно права, видимості та не справжності того, що номінують правовим. Правова свідомість як чуттєве й раціональне сприйняття світу права, розкриває глибинну суть мотивів, діянь суб'єктів у реальному житті. За своїм змістом правосвідомість одна з форм буття права; складне системне правове явище, що структурно утворено системами компонентів, а саме: настроїв, почуттів, емоцій, переживань з приводу права, окремих правових явищ – правової психології; ідей, принципів, теорій, концепцій, які в систематизованій формі відображають і оцінюють правову дійсність – правової ідеології. Отримуємо, що проявами психічних складових свідомості у праві стають відчуття справедливості, повага до прав і свобод людини, байдужість до беззаконня або страх перед відповідальністю, емоційна реакція людей на дії інших людей, на рішення органів публічної влади, наприклад, присутніх у залі судових засідань на рішення судді, тобто емоційне ставлення до права. В цілому, це стихійна, несистематизована і найпоширеніша форма усвідомлення права, яка тією чи іншою мірою притаманна усім суб'єктам і може виникнути з приводу будь-якого правового явища. Психічні прояви динамічні й постійні доповнюються статичними елементами – образами, уявленнями та іншими результатами цих процесів усвідомлення, зокрема права.

Висновок. Таким чином, психологія людини інституційний чинник розвитку права. Розуміння

впливу психологічних процесів та станів людей на формування та реалізацію права уможливлене створена Л. І. Петражицьким та розвинута його послідовниками психологічна теорія пізнання права. Праворозуміння типологізується на підставі сукупності однорідних засад одного порядку, що визначають специфічний підхід до розуміння змісту та сутності права. Зокрема, маркується цей феномен поняттям «психологічний» тоді, коли визначальним для відображення правового (загальнообов'язкового, повторюваного, соціально корисного тощо) у людській свідомості стає саме його спосіб/інструмент – емоції, почуття, інтелект, воля і дух людини. Окремо узята або системно оцінена дія елементів психіки людини, її методологічної ролі у правопізнанні знаходиться в основі психологічного типу праворозуміння. Відповідно право виникає та діє як наслідок стимулювання потрібних і пригнічення шкідливих мотивів (імпульсів) у поведінці людини. Тоді обов'язковості нормам надає не стільки держава, скільки атрибутивно-імперативні переживання людей – психологічно-ментальні установки, переконання адресатів і носіїв правових норм, їхні чуттєві, інтелектуальні та часом містичні інтуїтивні переживання. Генетично саме право, його структура та функціонування у суспільстві явища антропоморфні, детерміновані духовним світом людини.

Література

1. Maslow A. H. *The Farther Reaches of Human Nature*. Harmondsworth : Penguin, 1976. 407 p.
2. Оніщенко Н. М. Проблеми сприйняття права: реалії та перспективи / Законодавство України: проблеми та перспективи розвитку. Збірник матеріалів ІХ міжнародної наукової конференції (27.01.-31.01.2008 р., м. Косів Івано-Франківської області). Вип. 9. К.: Київ. ун-т права НАН України, 2008. 425 с.
3. Рабінович П. М. Праворозуміння як фундамент юридичної науки і практики. *Юридичний вісник України*. 2006. № 44. С. 16–21.
4. Настечко К. О. Праворозуміння в Україні. *Альманах права*. 2011. Вип. 2. С. 138–140.
5. Пампура М. В. Сучасні трансформаційні процеси та еволюція праворозуміння в Україні. *Вісник Харків-го нац.-го ун-ту ім. В. Н. Каразіна. Серія «ПРАВО»*. 2017. Вип. 23. С. 173–177.
6. Бурдонсова М. А. Правовий ідеалізм в концепції природного праворозуміння. *Альманах права*. 2011. Вип. 2. С. 168–170.
7. Алексеев С. С. *Теория права*. М. : БЕК, 1994. 224 с.
8. Косович В. М. Оцінювання й оцінки у правовому регулюванні: дис... канд. юрид. наук: 12.00.01. Львів, 1996. 191 с.
9. *Загальна теорія права: підручник / За заг. ред. М.І. Козюбри*. К.: Ваіте, 2015. 392 с.
10. Веблен Т. Б. *Теория праздного класса; перевод с англ. М. : Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2011. 368 с.*
11. Кравчук М. В. Праворозуміння – важлива наукова проблема правового життя України. *Актуальні проблеми правознавства*. 2016. Вип. 1. С. 19–25.

12. Нерсисянц В. С. *Общая теория права и государства : учеб. для юридических вузов и факультетов*. М. : Изд. группа НОРМА-ИНФРА М, 1999. 552 с.

13. Козюбра М. Праворозуміння: поняття, типи та рівні. *Право України*. 2010. № 4. С. 10–21.

14. Гураленко Н. А. Ціннісно-сміслові константи суддівського пізнання: дис... канд. юрид. наук: 12.00.12. Чернівці, 2016. 393 с.

15. Петрова Л. *Нариси з сучасної західної філософії права: навч. посібник*. Х. : Національна юрид. акад. України, 1997. 148 с.

16. Петрухин И. *Проблема судебной власти в современной России. Государство и право*. 2000. № 7. С. 15–21.

Анотація

Дергунова О. І. Сутність та зміст поняття психологічного типу право розуміння. – Стаття.

У статті досліджено сутність та зміст поняття психологічного типу праворозуміння. Встановлено, що психологія людини інституційний чинник розвитку права. Розуміння впливу психологічних процесів та станів людей на формування та реалізацію права уможливлене створена психологічна теорія пізнання права. Праворозуміння типологізується на підставі сукупності однорідних засад одного порядку, що визначають специфічний підхід до розуміння змісту та сутності права. Зокрема, маркується цей феномен поняттям «психологічний» тоді, коли визначальним для відображення правового (загальнообов'язкового, повторюваного, соціально корисного тощо) у людській свідомості стає саме його спосіб – емоції, почуття, інтелект, воля і дух людини. Окремо узята або системно оцінена дія елементів психіки людини, її методологічної ролі у правопізнанні знаходиться в основі психологічного типу праворозуміння. Відповідно право виникає та діє як наслідок стимулювання потрібних і пригнічення шкідливих мотивів (імпульсів) у поведінці людини. Тоді обов'язковості нормам надає не стільки держава, скільки атрибутивно-імперативні переживання людей – психологічно-ментальні установки, переконання, воля адресатів і носіїв правових норм, їхні чуттєві, інтелектуальні та часом містичні інтуїтивні переживання. Генетично саме право, його структура та функціонування у суспільстві явища антропоморфні, детерміновані духовним світом людини.

Ключові слова: відносини, воля, інтерес, людина, переживання, правила, праворозуміння, правосвідомість, психологічний тип.

Аннотация

Дергунова О. И. Сущность и содержание понятия психологического типа правопонимания. – Статья.

В статье исследовано сущность и содержание понятия психологического типа правопонимания. Установлено, что психология человека институциональный фактор развития права. Понимание влияния психологических процессов и состояний людей на формирование и реализацию права делает возможным психологическая теория познания права. Правопонимание типологизируется на основании совокупности однородных основ одного порядка, определяющих специфический подход к осмыслению содержания и сущности права. В частности, маркируется этот феномен понятием «психологический» тогда, когда определяющим для отображения правового (общеобязательного, повторяющегося, социально полезного и т.д.) в сознании становится именно его способ – эмоции, чувства, интеллект, воля и дух человека. Отдельно взятая или системно оцененное действие элементов психики человека,

его методологическая роль в правопознании находится в основе психологического типа правопонимания. Соответственно право возникает и действует как следствие стимулирования нужных и угнетение вредных мотивов (импульсов) в поведении человека. Тогда обязательность норм обеспечивает не столько государство, сколько атрибутивно-императивные переживания людей – психологически ментальные установки, убеждения, воля адресатов и носителей правовых норм, их чувственные, интеллектуальные и иногда мистические интуитивные переживания. Генетически же право, его структура и функционирование в обществе явления антропоморфные, детерминированы духовным миром человека.

Ключевые слова: отношения, воля, интерес, человек, переживания, правила, правопонимание, правосознание, психологический тип.

Summary

Dergunova O. I. Essence and content of the concept of legal thinking psychological type. – Article.

The article reveals the essence and content of the concept of the psychological type of legal thinking. It is established that human psychology is an institutional factor in the development of law. Legal institutes are formed as a result of compulsory selection, influence on people's habitual views, strengthening or changing their spiritual positions inherited from the past. At the same time, the usual way of legal thinking of people tends to continue to exist indefinitely for a long time This is a factor of social inertia, psychological inertia, conservatism of law. The reorganization of the way of thinking is always delayed, with the help of all other non-legal social institutions, and only when it is forced by a situation that makes the views adopted on the right to be unfit.

Understanding the influence of psychological processes and states of people on the formation and implementation of law makes possible the psychological theory of knowledge of law. Law understanding is typologized on the basis of a set of homogeneous bases of one order, defining a specific approach to understanding the content and essence of law. In particular, this phenomenon is labeled by the concept of "psychological" when the decisive factor for displaying the legal (obligatory, repetitive, socially useful, etc.) in the consciousness is precisely his method - emotions, feelings, intelligence, will and spirit of a person. Separately taken or systemically evaluated action of the elements of the human psyche, its methodological role in legal knowledge is the basis of the psychological type of legal understanding. It is emphasized that in general, the spontaneous, unsystematized and most widespread form of awareness of the law, which in one way or another is inherent in all subjects and may arise in relation to any legal phenomenon. Mental manifestations of dynamic and constant are supplemented by static elements - images, representations and other results of these processes of awareness, in particular rights.

Summed up that the law arises and acts as a consequence of the stimulation of the necessary and the oppression of harmful motives (impulses) in human behavior. Then the obligation of norms is provided not so much by the state as by attributive and imperative experiences of people - psychologically mental attitudes, beliefs, the will of addressees and carriers of legal norms, their sensual, intellectual and sometimes mystical intuitive experiences. Genetically, the law, its structure and the functioning of anthropomorphic phenomena in society, are determined by the spiritual world of man.

Key words: relationship, will, interest, person, experiences, rules, legal thinking, legal consciousness, psychological type.